ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | ISSUE 5 | 2021
ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00978

ЭШИТИШДА МУАММОЛАРИ БЎЛГАН ЎҚУВЧИЛАРНИ КОНСИЛИУМ АСОСИДА ЛУҒАТ БОЙЛИГИНИ ОШИРИШ

Юлдуз Абдуллаева
Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти магистранти

Ориф Авлаев
Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти доценти

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақола мазмуни эшитишда муаммолари бўлган ўқувчиларни таълим кластери консилиуми асосида луғат бойлигини оширишнинг аҳамияти ва ўтказиш усулини кўрсатишга қаратилган. Бунда педагогик кузатувчанлик, эшитишида нуқсони бўлган ўқувчилар фаолиятининг мотивларини тушуна олиш, олинган маълумотлар асосида уларнинг хатти-ҳаракатини олдиндан кўра олиш ва эшитишида нуқсони бўлган ўқувчиларнинг нутқини ривожлантириш имкониятига эга бўлиш каби хусусиятларга эътибор қаратилган.

Калит сўзлар. эшитишида нуқсони бўлган ўқувчилар, нутқ, махсус мактаб, таълим кластери, консилиум, ўсмир, ўспирин, ўқувчи, эшитиш даражалари.

КИРИШ

Интеграциялашув жараёнининг замонавий усулларидан бири, шубҳасиз, кластер ёндашуви экан, уни илмий-педагогик муаммо сифатида тадқиқ қилиш, унинг самарадор усул эканлигини илмий асослаш ва амалиётга жорий этиш механизмлари бўйича илмий асосланган таклифлар ишлаб чиқиш миллий педагогикамизнинг бош масалаларидан бири бўлиб турибди[23]. Таълим соҳасидаги ислоҳотларни ҳаётга татбиқ қилиш, ҳар томонлама камол топган фуқароларни тарбиялаш механизмини яратиш мақсадида ишлаб чиқилган инновацион таълим кластерида янги ўқув дастурлари устида ишлаш, таълим тизимини тузилиш ва мазмун жиҳатдан модернизация қилиш таълим ходимларининг олдида турган асосий вазифалардан эканлиги таъкидланади. Эшитишида нуқсони бўлган болалар нуқсонларини махсус коррекциялаш масаласининг долзарблигидан келиб чиққан ҳолда, эшитишида нуқсони бўлган ўқувчиларнинг нутқини ривожлантириш асосий масалалардан бири ҳисобланади. Бу борада хорижий мутахассислар томонидан олиб борилган тизимли тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, бу эшитишида нуқсони бўлган

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00978

ўқувчиларнинг нутқини ривожлантириш билан боғлиқ бўлган субъектларнинг элементлари ўзаро алоқада ва боғлиқликда бўлган ва муайян мақсадларга эришиш учун биргаликда фаолият юритадиган ягона ташкилий тузилмага бирлашишни англатади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Нутқ - бу мураккаб ақлий фаолият, ўзига хосдир шахснинг психологик функцияси, тил орқали алоқа жараёни амалга оширилади. Нутқнинг биринчи турига тил орқали сўзлашув киради, иккинчиси нутқни тушунишдир.

Д.Н. Шмелев сўз бойлигини тилни билиш даражасини акс еттирувчи енг муҳим параметрлардан бири деб ҳисоблайди [18]. М.И.Фоминанинг сўзларига кўра, сўз бойлиги бу бола тушунадиган ва у мулоқотда фаол фойдаланадиган сўзлар тўпламидир. Муаллиф "сўз бойлиги" тушунчасини "лексика" тоифасига тенглаштирган, уни сўзлар, уларнинг маънолари ва нутқда фойдаланиш қоидалари тўғрисида маълум бир тарзда ташкил етилган билим тизими сифатида изоҳлаган [20]. Илмий адабиётларда фаол ва пассив луғат тушунчаси мавжуд. М.Р.Ливов номланган тушунчаларга қуйидагича таъриф беради: «Фаол луғат - бу унинг сўз бирикмаларининг бир қисми, бола мустақил нутқида фойдаланади. Пассив луғат - бу тушунилган, аммо ўз нутқ амалиётида ишлатилмайдиган сўзлар тўплами [22].

Д.Б. Элконин боланинг сўз бойлигини тавсифловчи хусусиятларни таъкидлаб ўтди: 1. Боланинг нутқида исмлар энг кўп учрайди (31 дан 33% гача), бу унинг фикрлашининг ўта аниқлигини кўрсатади. Шу билан бирга, болалар тилида мавҳум мураккаб тушунчаларни белгилаш деярли йўқ: масалан, боланинг сўзларида оқлик, зарурат, қатъиятлилик ва бошқалар каби сўзлар мавжуд емас. Ҳоллардан номинатив ва айблов устунлик қилади. 2. Болалар тилидаги феъл фойдаланиш частотаси бўйича иккинчи ўринни эгаллайди (тахминан 20%). Бироқ, бола ҳаракатнинг характерини ва йўналишини сўзлар билан ифодалашга қийналади. Кайфиятдан индикатив ҳар кимдан анча олдинда, охирги ўринда феълнинг ноаниқ шакли. 3. Сифатлар сўзларнинг умумий сонидан атиги 4% гача беради. Шу сабабли, боланинг нутқи тасвирийликдан маҳрум - у бир марта ва барча белгиланган оғзаки формулалардан фойдаланади. 4. Тахминан олти ёшдан бошлаб "жасоратли сўз яратиш" тўхтайди, боланинг нутқи ўзига хос бўлишни тўхтатади ва сўзлар ва ибораларда жуда камбағал бўлиб қолади [16].

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00978

Эшитиш шартлари эшитиш қобилияти паст ва кар болалар ўртасида фарқланади. Эшитиш қобилиятини йўқотиш бу нутқни идрок қилишда қийинчиликларни келтириб чиқарадиган доимий эшитиш қобилиятидир. Эшитиш қобилиятини йўқотиш ҳар хил даражада ифодаланиши мумкин - пичирлаган нутқни қабул қилишдаги озгина безовталикдан тортиб, нутқни овозни қабул қилишнинг кескин чекланишигача. Эшитиш қобилиятини йўқотиш билан бола идрок қилишда ва нутқни мустақил равишда ўзлаштиришда қийинчиликларга дуч келади. Бироқ, ҳеч бўлмаганда сўзларнинг чекланган ва бузилган таркибини эшитиш ёрдамида ўзлаштириш имконияти мавжуд. Эшитиш қобилияти паст бўлган болаларга эшитиш қобилияти паст болалар дейилади [4]. Аудиологияда эшитиш қобилияти паст болалар учун турли хил омилларга асосланган қатор таснифлар ишлаб чиқилган. Мамлакатимиздаги сурдопедагогикада Л.В. Нейман. Бу эшитиш функциясининг шикастланиш даражаси ва нутқни қулоқ билан идрок етиш қобилиятини ҳисобга олади. Эшитиш қобилиятини йўқотиш даражасини аниқлашнинг асосий мезони сифатида Л.В. Нейман нутқ частотаси диапазонида эшитиш қобилиятини йўқотиш даражасини субъектив оҳанг чегараси аудиометрияси маълумотларига мувофиқ фойдаланади. Белгиланган диапазонда эшитиш қобилиятини йўқотишнинг ўртача даражасига қараб, уч даражали эшитиш қобилияти йўқолади: 1-даража - эшитиш қобилияти 50 дБ дан ошмайди; 2 даража - ўртача эшитиш қобилияти 50 дан 70 дБ гача; 3 даража - эшитиш қобилияти 70 дБ дан ошади [11-15]. Нутқни ўзлаштиришда қийинчиликлар болада ҳатто эшитиш қобилияти 15-20 дБ бўлган тақдирда ҳам пайдо бўлиши мумкин. Бу Л.В. Нейман одатдаги эшитиш ва эшитиш қобилиятини йўқотиш ўртасидаги чегарани ҳисобга олади. Карлик ва эшитиш қобилиятини йўқотиш ўртасидаги шартли чегара, Л.В. Нейман 85 дБ га тенг.

Эшитиш қобилиятини йўқотишнинг биринчи даражасида, ўртача эшитиш қобилияти 50 дБ дан ошмаса, нутқ алоқаси бола учун мавжуд бўлиб қолади: у нутқни 1-2 м дан ошиқроқ масофада нутқни аниқ англай олади.

Эшитиш қобилиятини йўқотишнинг иккинчи даражаси, яъни 50 дан 70 дБ гача бўлган эшитиш қобилиятини йўқотиш билан, нутқ алоқаси қийин, чунки нутқни 1 м гача бўлган масофада қабул қилинади, шивирлаш сезилмайди.

Эшитиш қобилиятининг учинчи даражаси, яъни 70 дБ дан юқори эшитиш қобилияти йўқолганда, алоқа бузилади, чунки нутқ баландлигида нутқ ҳар доим ҳам қулоқда аниқ сезилмайди. Ҳозирги вақтда эшитиш қобилиятининг бузилиши халқаро таснифи болалардаги эшитиш ҳолатини баҳолашда кенг

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00978

қўлланилмоқда. Халқаро таснифга кўра, эшитишнинг ўртача йўқолиши 500, 1000 ва 2000 Гц частота диапазонида аниқланади.

Л.С. Виготскийнинг [19]бола психикасининг ривожланишидаги бирламчи ва иккиламчи оғишлар назарияси асосида Р.М Боскис эшитиш қобилияти паст бўлган болалар гуруҳларини ажратиб кўрсатди: нутқни шакллантирган эшитиш қобилиятига эга болалар ва оғир нутққа эга бўлган эшитиш қобилиятига эга болалар кам ривожланганлик. Биринчи ҳолда, болалар лексик-грамматик таркибида, фонетик-фонемик томонида, изчил нутқида озгина оғишлар билан батафсил фраземали нутққа эга. Иккинчи ҳолда, болалар нутқ тизимининг барча таркибий қисмларининг (фонетик, лексик, грамматик) ёш нормасидан сезиларли даражада орқада қолмоқда, бу еса мулоқот жараёнини мураккаблаштиради [12].

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Эшитишда муаммолари бўлган ўқувчилар билан ишлаш мажмуаси ўқувчининг амалий фаолиятида етарли даражада акс этмаётир. Эшитишда муаммолари бўлган ўқувчиларни таълим кластери асосида луғат бойлигини оширишда **консилиум** (лотинча **consilium** – *кенгаш, маслаҳатлашиш*) образли қилиб айтганда **“Педагогик тез ёрдам”** ёки **“Кичик педагогик кенгаш”** муҳим аҳамиятга эга. Бунда эшитишда муаммолари бўлган ўқувчилар луғат бойлигини ташхислаш ва текшириш усуллари асосида уларнинг ўқишига, бошқалар билан ўзаро муносабатига халақит берувчи сабабларни психологик-педагогик жиҳатдан ўрганишга алоҳида эътибор берамиз. Бу илм-фан ва амалиётни ўзаро синтезлаш, бир неча турдаги таълим муассасаларида мутахассисларнинг назария ва амалиёт бўйича мавжуд коррекцион ишларни биргаликда ривожлантириш, илмий фаолият натижаларини ўқув жараёнига жорий этиш имконини беради. Шунингдек, эшитишда муаммолари бўлган ўқувчилар лўғат бойлиги ошириш даврини камайтириш, каррекцион тажрибаларни ўрганиш, умумлаштириш ва жамлаш, коррекцион-педагогика фани ютуқларини тезда синаб кўриш, махсус умумтаълим мактабларида тажрибали мутахассис-ўқитувчиларнинг жамланишига имкон яратади.

Таълим кластери асосида психологик-педагогик консилиум ижтимоий назорат, ижтимоий қўллаб-қувватлаш, педагогик реабилитация ва психопрофилактика вазифаларни бажаради. Булар,

1. Ижтимоий назоратнинг вазифаси.

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00978

Ижтимоий назорат функцияси ўз ичига эшитишда муаммолари бўлган ўқувчиларнинг хулқ-атворини назорат қилиб борувчи, унга тўғри йўл-йўриқлар кўрсатувчи кишиларнинг ишини ўз ичига олади. Таълим кластери асосида психологик-педагогик консилиум (ТКППК) жараёнида гуруҳ раҳбари, ота-оналар, ўқитувчилар учун аниқ тавсиялар ишлаб чиқилади. ТКППК эшитишда муаммолари бўлган ўқувчиларни таълимда мваффақиятларини таъминлаш учун энг яхши восита ва йўлларни аниқлайди. Чунки бериладиган ёрдам мақсадга мувофиқ бўлмаса, эшитишда муаммолари бўлган ўқувчилар таълимда ва хулқидаги салбий ўзгаришларни чуқурлаштириши, катталар билан уларнинг орасидаги тушунмовчиликларни ҳам кўпайтириши мумкин.

2. Ижтимоий қўллаб-қувватлашнинг вазифаси.

Бу вазифа – шахс ўзи мустақил равишда енгиб ўтолмайдиган, шахс эшитишда муаммолари бўлган ўқувчиларни таълим кластери асосида луғат бойлигини оширишда ёрдам беради. Бу борада психологик-педагогик консилиум махсус мактаб интернат ва махсус касб-ҳунар коллежлари раҳбарларига, ўқитувчи-педагогларга, ота-оналарга маълум тавсиялар берилиши лозим.

3. Педагогик реабилитациянинг вазифаси.

Бу вазифанинг асосий мазмуни ўқувчи-ўқувчининг обрўсини ўқитувчилар, ота-оналар, дўстлари орасида кўтаришдир. Кўпинча хулқида салбий ўзгаришлар рўй берган ўсимир ва ўспиринларга нисбатан ўқитувчи ва гуруҳдошларида, ҳатто ота-оналарда ҳам ишончсизлик пайдо бўлади. Ундан ижобий иш, ижобий муносабат, яхши хулқ кутмайдилар. Фақат *“ёмонлик”* кутадилар. Психологик-педагогик консилиум ўқувчиларнинг фақат салбий томонини эмас, балки ижобий хислатларини ҳам ўрганиб, уни ўқувчиларнинг ўзига, ота-оналарга, педагогларга кўрсатиши, унга бўлган ишончни уйғотиши муҳим вазифадир.

4. Психопрофилактиканиниг вазифаси.

Психологик-педагогик консилиум махсус таълим ўқув юртлари (ёки беркитилган) тиббиий хизмат ходимлари, психологик ва бошқа мутахассислар иштирокида ўспирин-ўқувчиларининг жисмоний ва руҳий соғлигини сақлаш, иш қобилиятини ошириш, улар эшитиш қобилиятини коррекциялаш, ўқувчиларда пайдо бўлган ижтимоий психологик муаммоларни ҳал қилиш каби ишлар олиб боришнинг қуйидаги йўлларини белгилайди:

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00978

•Ўқитувчиларнинг талабига биноан эшитиш қобилияти бузилишининг *биринчи даражасидаги* болаларга мос равишда лўғат бойлигини ошириш ва қизиқишлари ҳамда қобилиятлари ўрганилади;

• Эшитиш қобилиятини бузилишининг *иккинчи даражасидаги болалар* билан индивидуал ишлаш режаларини тузиб чиқиб, ўқитувчилар ва ота-оналарга тавсия қилади;

•Эшитиш қобилиятини бузилишини учинчи даражасидаги болалар билан ишлашнинг методик тавсия ишлаб чиқади [1-3].

Психологик-педагогик консилиумга эшитиш қобилияти бузилишининг *турли даражаларига мувофиқ* салбий ўзгаришлар рўй берган, ақлий ривожланишида камчиликлар кузатила бошлаган, анъанавий тарбия методлари таъсир қилмай қолган ўқувчилар учун мутахассис, сурдопедагог тарбиячилар таклиф қилинади.

6. Психологик-педагогик консилиум иштирокчилари.

Психологик-педагогик консилиум олиб борувчилар юқори малакали мутахассислар бўлиши керак. Дефектолог, сурдопедагог, педагоглар, психологлар, тиббиёт ходимлари, психиатрлар психологик-педагогик консилиумнинг доимий иштирокчилари бўлиши лозим. Булардан ташқари, ўқувчи-ўқувчиларнинг ота-оналари, тўгарак раҳбарлари ва бошқа кишилар таклиф қилиниши мумкин.

Консилиум раҳбари. Консилиум раҳбари консилиумниниг мунтазам ишлашини тавсия қилинган таклифларнинг амалга ошишини назорат қилиш каби ишларни олиб боради. Ўқув муассасаси раҳбарларидан бири консилиумнинг раҳбари бўлиши мумкин.

Консилиум котиби. Консилиум котиби эшитишда муаммолари бўлган ўқувчилар ҳақидаги маълумотларни тўплайди, унга тавсифнома ёзади ёки бу борадаг гуруҳ раҳбари ёки мураббийсига ёрдам беради, психологик-педагогик консилиум ёрдамига муҳтож ўқувчилар рўйхатинин тузади, таълим кластери асосида консилиум аъзолари билан алоқа боғлаб туради.

Ўқув муассасаси тиббиёт ходими. Ўқув муассасаси тиббиёт ходими ўқувчи соғлиги ва унинг соғлигини мустаҳкамлаш борасида олиб борилган ишлар ҳақида маълумот беради, ўқувчига биноан психопрофилактика ишларини олиб боради, иш ва дам олишини назорат қилади.

Мутахассис дефектолог (Сурдопедагог) - кар ёки заиф эшитувчи болаларни махсус ўқитиш ва тарбиялаш масалаларини ишлаб чиқади. Заиф эшитувчи болаларда оғзаки нутқ шакллантиради Заиф эшитувчиларга оғзаки

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00978

нутқий ўргатиш учун сўзлар талаффуз қилинганда нутқ аъзоларининг ҳаракати кўрсатилади. Шу ҳаракатларга қараб заиф эшитувчилар товуш ва сўзларни ажратиб олишга, яъни «лабга қараб ўқишга» ўрганади. Нутқ ҳаракатларини такрорлашга ўрганган заиф эшитувчилар гапириш имкониятига эга бўладилар. Шунингдек, карлар махсус ўқув алифбоси – дактилология (нутқ шакли; ўзига хос тарзда қўл бармоқлари ёрдамида гаплашиш)дан сабоқ берилади.

Махсус-маслаҳатчи. Махсус маслаҳатчи зарурий ҳолларда таклиф қилинади. Бу психиатр, тиббиёт хирурги ёки логопед бўлиши мумкин. Улар тўғри диагноз қўйиш ва тўғри тавсиялар ишлаб чиқишда ёрдам беради.

Оғир эшитиш заифлиги ва кар болаларга мўлжалланган ҳар бир болага мукаммал ва боскичма-боскич ёндашувига асосланган реабилитациянинг дастури яратилади ва самарали татбиқ қилинади. Дастурнинг мукаммаллиги шундан иборатки, у реабилитациянинг барча боскичларини қамраб олган: 1-босқич- аудиоскринингни, болаларни танлаш ва жарроҳлик олди реабилитациясини ўтказиш; 2-боскич – кохлеар имплантация жаррохлиги; 3-боскич – жарроҳликдан кейинги мукаммал тиббий-ижтимоий ва педагогик реабилитация ҳамда болаларни умумтаълим мактабларига бирлаштириш. Бу эса болалар ва улар оиласининг руҳий-эмоционал мослашувига имкон яратади.

Махсус-психолог. Психолог консилиумнинг асосий иштирокчиси ва ташкилотчисидир. Психолог қўйилган диагнознинг тўғрилиги, берилаётган ёрдам ва тарбия методларининг адекватлиги, ўспирин-ўқувчи билан олиб борилаётган ишларнинг мақсадга мувофиқлиги, консилиум натижалари бўйича шахсан жавоб беради. У ўспирин-ўқувчиларга, ота-оналарга ўқитувчиларга маслаҳатлар беради.

Гуруҳ раҳбари**.** Гуруҳ раҳбари ўқувчиларга тавсифнома ёзади, у билан ишлаш жараёнида юзага келаётган қийинчиликларни баён қилади, консилиум олдига маълум талаблар қўяди, кузатиш кундалигини тўлдириб боради.

7. Консилиум ишини ташкил қилиш.

Консилиум кенгаши бир ойда бир-икки марта ўтказилади. Консилиум фаолияти ўқув йили бошида бошланади. Таълим муассасалари раҳбарлари ва психолог ва сурдопедагог бир йиллик режа, тузади, ёрдамга муҳтож эшитишида муаммолари бор ўқувчилар рўйхатини тузади, асосий қилинадиган ишларнинг йўналишларини аниқлайди.

Кенгаш уч босқичда ўтказилади:

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00978

1) Эшитишида муаммолари бор ўқувчилар ҳақидаги маълумотларни ўрганиш ва таҳлил қилиш (эшитиш даражалари ҳақидаги маълумотлар, тавсифнома, ўзлаштириш натижалари ва ҳоказо) ва уларга аниқлик киритиш;

2) Эшитишида муаммолари бор ўқувчиларнинг ота-оналари билан суҳбат (ўқувчиларнинг ўзи иштирок этмайди), ўқувчиларнинг ўзи билан суҳбат, жамоат ташкилотлари раҳбарлари, гуруҳ раҳбари билан суҳбат ўтказилади;

3) фикр алмашиш, хулоса чиқариш, Эшитишида муаммолари бор ўқувчиларга ёрдам бериш йўлларини аниқлаш, коррекцион ишларни ташкил қилиш, маслаҳатлар, тавсиялар ишлаб чиқиш.

Кенгаш бир ўқувчига тахминан бир соат вақт ажратади. Кенгаш иши самарали бўлиши учун раҳбарни тўғри танлаш лозим. Билимли, сермулоҳазали раҳбар-сурдопедагог Кенгаш ишини ҳақиқий маслаҳатчи органга айлантиради.

8. "Психологик- педагогик консилиум" ўқув ўйинини ўтказиш.

Барча гуруҳ мутахассислари психологик – педагогик консилиум ҳақидаги назарий билимларни, унинг аҳамияти ва мақсадини чуқур ўзлаштиргандан кейин улар билан ролли ўйин ўтказиш таклиф қилинади.

Ўйиннинг мақсади – эшитишида муаммолари бор ўқувчиларда лўғат бойлигини ошириш методиклари моҳиятини илмий тушунтириш, бу эшитиш билан боғлиқ муаммоларнинг олдини олиш, бартараф қилиш билан боғлиқ кўникма ва малакаларни шакллантириш.

Ўйиннинг вазифалари:

- психологиялар ва педагогикадан олинган билимларни мустаҳкамлаш;
- эшитишида муаммолари бор ўқувчиларнинг билан ишлаш усули ва методларини ўрганиш;
- эшитишида муаммолари бор ўқувчиларда лўғат бойлигини оширишнинг илмий жиҳатдан баҳолашга ўрганиш;
- эшитишида муаммолари бор ўқувчиларни тарбиялашда замонавий методларини ҳаётга татбиқ қилишга ўрганиш.

Ўйинни ўтказиш учун нутқни идрок этишни ривожлантириш бўйича ҳам махсус иш турлари олиб борилади. Кар болаларнинг *биосенсор* ва *моносенсор* идроклари уларни ўқитиш учун махсус шароит яратиб беради.

Биосенсор идрок – кўрув-эшитув идроки деб аталиб, оғзаки нутқни идрок қилишнинг асосий воситаси ҳисобланади. *Моносенсор* идрок эса эшитув идроки бўлиб, унинг ёрдамида кар болалар нафақат махсус машғулотларда, балки бутун ўқув-тарбиявий жараён мобайнида оғзаки нутққа ўргатилади.

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00978

Маълумки, сезги анализаторларимиз сезувчанлиги машқ қилиш жараёнида ривожланади ва мукаммаллашади. Сезги анализаторларининг нозик сезувчанлик даражасига етиши учун маълум бир шароит ва айниқса махсус машқлар зарурдир. Кар болалар билан ишлаш жараёнида шу маълум бўлдики, эшитув дифференсировкаларини ишлаб чиқишда, эшитув ва нутқ-ҳаракат кинестезияларининг орасидаги алоқани ўрнатишда махсус эшитув машқларининг ўрни беқиёс экан. Ушбу машқларни бажариш учун ҳари бир консилиум иштирокчиси ўқувчига вазифаси тушунтирилади. Қолган ўқувчилар эса экспертлик вазифасини бажарадилар. Улар ўйин давомида йўл қўйилган хатоларни ёзиб оладилар. Масалан *“ Моносенсор ” ёки “ Биосенсор”* машқлврни бажаришда тўғри диагноз қўйилдими, *“ўқувчининг”* эшитиш муаммолари тўғри баҳоландими, тавсия қилинган ишлар мақсадга мувофиқми ва ҳоказо.

Ўйин давомида “Сурдопедагогика, психология ва педагогика” фанларидан олинган билимларни кенг қўллашга эришиш керак. Шахс, темперамент, характер, эшитишида муаммоси бор ўқувчилар психологияси билан боғлиқ мавзуларни амалда қўллай олиши лозим.

Гуруҳ ўқувчиларининг қизиқишларини, имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ўйин турли шакл ва вариантларда ўтказилиши мумкин.

Кейин Кенгашга ўспирин-ўқувчиларнинг *“ота-онаси”* таклиф қилинади. Кенгаш аъзолари уларга мулойимлик, одоблилик билан, жуда эҳтиёт бўлган ҳолда савол берадилар. Улар эшитишида муаммоси бор ўсмир ёки ўспириннинг ривожланиши қандай кечганини босқичма-босқич муҳокама қиладилар. Масалан: туғилиш вақтида ёки кейинроқ жароҳатланиш, лат ейиш, заҳарланиш каби воқеалар бўлганми? Оилада нечанчи фарзанд? Акалари, опалари, сингиллари, укалари билан қандай муносабатда? Ота-оналари билан муносабати қандай?

Шу тартибда барча консилиум аъзоларининг фикрлари эшитилади ва юқорида кўрсатилган назарий билимлардан фойдаланиб тавсиялар ишлаб чиқадилар.

ХУЛОСА

Юқоридагилардан умумий хулоса қилиб айтганда, ўсмирлик ва ўспиринлик даврлари ўқувчилар шахсини шаклланишида асосий босқичлар ҳисобланади. Шундай экан, ота-оналардан, педагоглардан, теварак-атрофдагилардан уларга нисбатан эътиборли бўлиш талаб этилади. Шу боисдан

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00978

ҳам айниқса, эшитишида муаммолари бор ўспиринларга ҳаётда ўз ўрнини топиши, ўз тақдирини ўзи ҳал қилиши ва етук шахс сифатида ўсиши учун шарт-шароитлар яратилиши зарур. Грамматик билимларнинг катта қисми педагог томонидан тайёр ҳолда берилмасдан, балки ўқувчи томонидан турли тузилишга эга бўлган гапларни таҳлил қилиш, гап тузиш ва нутқий материални шаклан ўзгартириш жараёнида ўзлаштирилиши лозим. Эшитишида нуқсони бўлган болаларга она тилига оид таърифлар ва қоидалар ёд олдириш йўли билан эмас, балки ўқитувчи томонидан йўналтирилган ўқувчиларнинг мустақил фаолиятлари натижасида хулоса чиқариш йўли билан уқтирилади. Таълим-тарбия жараёнида ўспиринларнинг ҳаёти ва фаолиятини шундай уюштириш керакки, бунда ўқувчи шахсининг – ўқувчилик даврида таркиб топган ижобий хислар тобора бойиб ва мустаҳкамланиб борсин.

REFERENCES

1. Асеев В.Г. Возрастная психология. Иркутск, 1989
2. Акименко, В.М. Логопедическое обследование детей с речевыми нарушениями [Текст] / В.М. Акименко. – Ростов н/Д: Феникс, 2012. – 77 с.
3. Аксенова, Л.И. Специальная педагогика [Текст] : учеб.пособие для студентов высш.пед.учеб.заведений / Под ред. Н. М. Назаровой. - М. : Академия, 2000. - 400 с.
4. Андреева, Л.В. Сурдопедагогика [Текст] / Л.В. Андреева. - М. : Академия, 2005. - 489 с.
5. Архиреева, Т.В. Критическое самоотношение младших школьников и факторы его развития: монография [Текст] / Т.В. Архиреева. – Великий Новгород: НовГУ имени Ярослава Мудрого, 2008. – 158 с.
6. Бельтюков, В. И. Об усвоении детьми звуков речи [Текст] / В. И. Бельтюков. - М. : Просвещение, 1964. - 91с.
7. Богданова, Т. Г. Сравнительное исследование интеллектуального развития старшеклассников с сохранным и нарушенным слухом / Т. Г. Богданова // Специальное образование. – 2013. – № 1. С. 15-23.
8. Богданова, Т. Г. Сурдопсихология : учеб. пособие для студ. высш. пед.учеб. заведений [Текст] / Т. Г. Богданова. – М. : Академия, 2002. – 220 с. 10. Бортникова, Е.Ф. Чудо - обучайка. Составляем рассказ по серии сюжетных картинок [Текст] / Е.Ф. Бортникова. - Екатеринбург : ЛИТУР. - 2013. - 31 с.
9. Боскис, Р. М. Глухие и слабослышащие дети: научное издание / Р. М. Боскис. - Институт коррекционной педагогики РАО. - М. : Советский спорт, 2004. - 304 с.
10. Боскис, Р.М. Учителю о детях с нарушениями слуха / Р. М. Боскис. – М. : Просвещение, 1988. – 125 с.

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00978

11. Быстрова, Г.А. Логопедические игры и задания [Текст] / Г.А. Быстрова. – Спб.: «КАРО», 2000. – 96 с.
12. Вахрушев, М.М. Изучение личности аномального ребенка [Текст] / М.М. Вахрушев, С.А. Попова, - М. : Просвещение, 1977. – 212 с.
13. Визель, Т. Г. Логопедические упражнения на каждый день для выработки четкой речи [Текст] / Т.Г. Визель. – М. : В.Секачев, 2005. – 16 с.
14. Волкова Г. А. Методика психолого-логопедического обследования детей с нарушениями речи. Вопросы дифференциальной диагностики [Текст] / Г.А. Волкова. – СПб. : Детство – пресс, 2005. - 120 с.
15. Волкова, Л. С. Логопедия: учеб. для студ. дефектол. фак. пед. высш. учеб. заведений (5-е изд.) [Текст] / Л. С. Волкова. – М. : Владос, 2004. – 704 с.
16. Власова, Т.А. Дети с отклонениями в развитии [Текст] / Т.А. Власова, М.С.Певзнер. – М. : Просвещение, 1973. – 175 с.
17. Выготский, Л. С. Избранные психологические исследования [Текст] / Л. С. Выготский. – М. : АПН РСФСР, 1956. – 519 с.
18. Выготский, Л.С. Мышление и речь: собрание трудов [Текст] / Л. С. Выготский. – М. : Лабиринт, 2011. – 640 с.
19. Выготский, Л.С. Проблемы дефектологии [Текст] / Л. С. Выготский. - М. : Просвещение, 1995. - 527 с.
20. Мухамедов Ғ.И., Хўжамқулов У.Н. Педагогик таълим инновацион кластери: таъриф, тавсиф, тасниф.Илмий рисола. 2019. 90 бет
21. Мирзаев С.Р. Талабаларда валеологик онгни узлуксиз ривожлантиришнинг педагогик имкониятлари. Узлуксиз таълим.– Тошкент, 2020. – Махсус сон. –Б. 23-26.
22. Авлаев, О., & Жўраева, С. (2019). “Бахтни белгилашда адаптация даражасининг нисбийлиги”. *“ПСИХОЛОГИЯ” илмий журнал*, *4*, 121-128.
23. Авлаев, О., & Маматкулова, З. (2019). Динамика межличностного отношения компонентов социального интеллекта студентов. *Наука и образование сегодня*, *12*(47), 67-74.
24. Avlaev, O., & Maripov, E. (2020). The problem of emotional situations like childhood, anxiety and fear. *SAARJ Journal on Banking & Insurance Research (SJBIR)*, *9*(3), 24-28.
25. Авлаев, О. У. (2019). Бошланғич синф ўқувчилари тасаввурида ўқитувчи тимсоли. *Мактаб ва ҳаёт*, *2*, 5-8.